

Lettre International, 95 (Winter 2011) 19-24

Αφιερωμένο στην μεγάλη κρίση της Ευρώπης, δημοσιεύει υπό τον τίτλο *Οι Έλληνες και η Ευρώπη*, συνέντευξη με τον Αντώνη Λιάκο (σελ. 19-24), την οποία πήρε ο διευθυντής σύνταξης Frank Berberich

http://www.lettre.de/beitrag/liakos-antonis_griechenland-und-europa

Δημοσιεύτηκε στα ελληνικά στο τεύχος 15 (Ιαν. 2012) 89-95 του περιοδικού:

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ

Frank Berberich: Πώς κρίνετε σήμερα την απόφαση της Ελλάδας να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ευρωζώνη; Ποια ήταν τα οικονομικά, πολιτικά και γεωπολιτικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα;

Αντώνης Λιάκος: Η πορεία της Ελλάδας προς την Ευρωπαϊκή ένωση καθορίστηκε ιστορικά από δυο παράγοντες. Ο πρώτος αφορούσε τη σταθεροποίηση του φιλοδυτικού προσανατολισμού της χώρας, σε μια εποχή Ψυχρού πολέμου και φόβων μήπως η χώρα διολισθήσει προς το κομμουνιστικό μπλοκ. Ο δεύτερος λόγος ήταν ότι μετά το τέλος της Δικτατορίας το 1974, η ένταξη στην ΕΟΚ ήταν εγγύηση για να σταθεροποιηθεί το κοινοβουλευτικό καθεστώς και να μην υποτροπιάσει η δικτατορία. Ωστόσο όλα αυτά ήταν και στιγμές μιας ιστορικής κατεύθυνσης. Στη δεκαετία του 1970, με την πτώση των δικτατοριών σε Πορτογαλία, Ισπανία και Ελλάδα, εκείνο που παρατηρούμε είναι η ενοποίηση της Νότιας με την υπόλοιπη Ευρώπη. Πρόκειται για μια διαδικασία πολιτικής ενοποίησης της ευρωπαϊκής ηπείρου, η οποία συμπληρώθηκε δέκα χρόνια μετά το 1989 με την Κεντροανατολική Ευρώπη. Δεν πρόκειται για κάτι συγκυριακό, αλλά για μια τάση ενοποίησης της ευρωπαϊκής ηπείρου. Μια τάση με μεγάλο ιστορικό βάθος. Από αυτή την

άποψη μπορούμε να σκεφτούμε ότι μια ενδεχόμενη απομάκρυνση της Ελλάδας από την Ευρώπη μπορεί να είναι ένδειξη μιας δυναμικής ευρύτερης, με άγνωστη ως προς το παρόν κατάληξη. Μου κάνει εντύπωση που πολλές φορές, η Ελλάδα αντιμετωπίζεται ως ανεπιθύμητος επισκέπτης στην Ευρώπη. Αλλά η Ευρώπη είναι αυτή που είναι και έχει ισχύ, επειδή ανήκει σε όλους μας. Διαφορετικά θα ήταν μια γαλλική, ή αγγλική ή γερμανική αυτοκρατορία.

Και ποια ήταν τα αποτελέσματα της ένταξης, οι επιπτώσεις της στην οικονομία, στις ελίτ, στο συσχετισμό δυνάμεων, στις νοοτροπίες των κοινωνικών ομάδων ;

Οι συνέπειες της ευρωπαϊκής ένταξης της Ελλάδας ήταν πολύ σημαντικές, από όλες τις απόψεις. Αλλά το πρόβλημα της ένταξης, και κυρίως της ένταξης στο ευρώ είναι το εξής. Η Ελλάδα, από το τέλος της δικτατορίας βρίσκεται σε μια διαδικασία αποβιομηχάνισης. Οι παλιές βιομηχανίες έκλεισαν, χωρίς να δημιουργηθούν νέες που θα ανήκουν στη νέα τεχνολογία. Βέβαια, η νέα τεχνολογία δεν δημιουργεί μαζικά θέσεις απασχόλησης. Αναπτύχθηκαν βέβαια οι υπηρεσίες και ο τουρισμός. Αλλά δεν υπήρξε αυτή η βελτίωση της παραγωγικότητας που θα μπορούσε να ενισχύσει τις εξαγωγές. Η Ελλάδα μετατράπηκε σε μια κοινωνία που εισήγαγε τα προϊόντα που καταναλώνει. Και εδώ δεν είναι μόνο οι ελληνικές ευθύνες, αλλά και ευθύνες αρχιτεκτονικής του Ευρώ. Όταν ενοποιείς νομισματικά μια χώρα προηγμένη τεχνολογικά όπως η Γερμανία με μια χώρα καθυστερημένη τεχνολογικά, όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πορτογαλία τι θα συμβεί; Τα προϊόντα της πρώτης χώρας θα κατακλύσουν τη δεύτερη, της οποίας η βιομηχανία θα εξαφανιστεί. Αν κοιτάξει κανείς γύρω του αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα, οι περισσότερες επιχειρήσεις, από το Αεροδρόμιο της Αθήνας, έως τις τηλεπικοινωνίες, μεγάλες σειρές Super Markets, και πλήθος άλλων επιχειρήσεων ανήκουν σε γερμανικά συμφέροντα. Η Γερμανία, εφαρμόζοντας προληπτικά ένα πρόγραμμα λιτότητας από την εποχή του Καγκελάριου Σραϊντερ, συγκράτησε τους μισθούς και το κόστος των προϊόντων της, τόσο χαμηλά, ώστε μπορούσε να ανταγωνιστεί με επιτυχία όλες τις άλλες χώρες, δημιουργώντας πλεονάσματα εκεί που στις άλλες δημιουργούνταν ελλείμματα. Πώς θα μπορούσαν να αντιδράσουν οι άλλες χώρες; Αν είχαν το δικό τους νόμισμα θα μπορούσαν να το υποτιμήσουν. Αλλά δεν το έχουν, και το κόστος της εξόδου είναι πλέον απαγορευτικό. Θα μπορούσαν όμως να δανειστούν, για να κάνουν επενδύσεις. Αλλά αυτό θα συνέφερε αν δεν ήταν διαφορετικά τα επιτόκια ανάμεσα στις χώρες της Ευρωζώνης. Για να μην διαφέρουν θα έπρεπε να έχουν κοινή οικονομική κυβέρνηση η οποία θα μπορούσε να κατανέμει τις επενδύσεις σε όλη την έκταση της Ευρωζώνης, εξασφαλίζοντας μια ισόρροπη ανάπτυξη. Δεν την έχουμε όμως. Αυτό είναι μέρος του προβλήματος. Η συνολική κρίση στη σημερινή Ευρώπη είναι πολύ ευρύτερη από την κρίση στην Ελλάδα. Στην κρίση αυτή και η Γερμανία είναι μέρος του προβλήματος, και όχι της λύσης. Η άνιση οικονομική ανάπτυξη στην Ευρώπη, ωφελεί βραχυπρόθεσμα τις ισχυρές χώρες, αλλά μακροπρόθεσμα τις υπονομεύει. Για να είναι η ανάπτυξη βιώσιμη και διατηρήσιμη, πρέπει να μειώνει τις ανισότητες, πρέπει να έχει μηχανισμούς ανακατανομής του πλεονάσματος. Συμβαίνει και εδώ ότι συμβαίνει με τις κοινωνίες. Πριν το 1929, όπως και πριν το 2008, οι ανισότητες πλούτου είχαν φτάσει στο αποκορύφωμα. Οι ακραίες ανισότητες προηγούνται της κατάρρευσης γιατί περιορίζουν την οικονομική βάση του κοινωνικού κώνου.

Πώς εξηγείται η περίφημη παραποίηση των στοιχείων με τα οποία η Ελλάδα μπήκε στην Ευρωζώνη; Προχειρότητα, ανικανότητα, πρόθεση εξαπάτησης; Και για ποιόν

λόγο; Απελπισία, ψυχρός υπολογισμός, λεβαντίνικη πονηριά; Και τι αποκαλύπτει αυτό για την υπευθυνότητα της κυβερνητικής διοίκησης και των ισχυρών ομάδων;

Αναφορικά με την παραποίηση των στατιστικών στοιχείων για την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωζώνη και το «λάθος» των ευρωπαϊών ηγετών που την αποδέχτηκαν, υπάρχει ένας μύθος που καλό είναι να ξεκαθαριστεί οριστικά. Τα κριτήρια εισδοχής στην Ευρωζώνη είχαν καθοριστεί στην συνθήκη του Maastricht (έλλειμμα κάτω του 3%) και η πιστοποίησή τους είχε ανατεθεί στην Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα και εγκρίθηκαν από την σύνοδο των υπουργών του Ecofin. Η αμφισβήτηση εκείνων των στοιχείων άρχισε πολύ αργότερα, το 2004, όταν η κυβέρνηση Καραμανλή για να έχει μια δικαιολογία να αθετήσει τις προεκλογικές υποσχέσεις της θέλησε να δείξει ότι είχε παραλάβει από την κυβέρνηση Σημίτη μια ελλειμματική οικονομία. Συγκεκριμένα έκανε το εξής: ενώ οι εξοπλιστικές δαπάνες, οι οποίες εγγράφονται στον προϋπολογισμό το έτος κατά το οποίο πληρώνονται, στην περίπτωση αυτή εγγράφηκαν αναδρομικά στην στιγμή της παραγγελίας. Αυτό ήταν μια επινόηση ώστε να δείξει ο Καραμανλής, αφενός ότι τα οικονομικά που ανέλαβε ήταν ελλειμματικά, αφετέρου να δείξει λιγότερο έλλειμμα στους δικούς του προϋπολογισμούς. Αυτή η επινόηση είχε επισημανθεί και τότε και αργότερα από τον Κώστα Σημίτη. Ωστόσο ο μύθος απέκτησε τη δική του ζωή. Εξάλλου, ας υπενθυμίσουμε ότι ενώ η Ελλάδα κατά το 1999 εκπληρούσε τους όρους για να μπει στην Ευρωζώνη, την ίδια χρονιά η Γαλλία είχε έλλειμμα 3,3%, δηλαδή πάνω από το συμφωνημένο στο Maastricht. Επομένως ας διαπιστώσουμε εδώ δύο πράγματα. Το πρώτο αφορά τους όρους με τους οποίους γίνεται η συζήτηση. Παρά πολλές ανακρίβειες. Το δεύτερο είναι πόσο εύθραυστα υπήρξαν τα οικονομικά κριτήρια. Ποια ευρωπαϊκή χώρα σήμερα έχει έλλειμμα κάτω του 3%, επομένως εκπληρεί τα κριτήρια του Maastricht? Αντί του παροξυσμού των στατιστικών, προτείνω να σκεφτούμε περισσότερο ώριμα τι σημαίνει ενιαίο νόμισμα που χρησιμοποιείται από χώρες με διαφορετικό παραγωγικό επίπεδο και χωρίς κοινά όργανα πολιτικής. Το Ευρώ ανταποκρινόταν στην ιδέα ότι η ενοποίηση των αγορών και το ενιαίο χρήμα θα δημιουργούσε την ενοποίηση της Ευρώπης. Η πραγματικότητα μας δείχνει ότι αντί της σύγκλησης των ευρωπαϊκών κοινωνιών υπάρχει μεγαλύτερη απόκλιση. Πάνω στο σημείο αυτό θα πρέπει να σκεφτούμε τι να κάνουμε. Ποια νέα κατεύθυνση θα πρέπει να πάρει η ευρωπαϊκή ενοποίηση. Η κρίση δείχνει ότι χρειάζεται μια νέα ευρωπαϊκή ιδέα για την Ευρώπη.

Πώς επηρεάστηκε η Ελλάδα από τη διεθνή ανακατανομή της εργασίας; Ποιες συνέπειες είχαν ο εξευρωπαϊσμός, η παγκοσμιοποίηση, οι καινούργιες μορφές διεθνούς διασύνδεσης όπως το διαδίκτυο?

Αυτή είναι μια πολύ καλή ερώτηση γιατί μας βγάζει από τη στενή συζήτηση για την ελληνική κρίση. Λοιπόν βρισκόμαστε σε μια κρίση που άρχισε το 2008 στην Αμερική. Μια κρίση παγκόσμια. Αλλά αυτή κρίση έχει κάτι το ιδιαίτερο, σε σχέση με τις προηγούμενες κρίσεις. Δεν οφείλεται μόνο στην διόγκωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, δηλαδή σε μια τεράστια φούσκα αξιών. Αυτή η κρίση είναι στην αιχμή τριών αλληλο-επικαλυπτόμενων κρίσεων. Η μία αφορά ένα νέο τρόπο χειρισμού της οικονομίας και της κοινωνίας, το ρόλο του κράτους κλπ. Πρόκειται για ένα νέο *υπόδειγμα* πολιτικής που αντικατέστησε εκείνο που καθοριζόταν από τον κενσιανισμό και το κράτος πρόνοιας. Τα συλλογικά έξοδα της κοινωνίας αυξάνονται χωρίς να αυξάνονται οι υπηρεσίες προς τους πολίτες, και η αύξηση του κόστους πέφτει στους πολίτες. Χειρότερες, λιγότερες και ακριβότερες υπηρεσίες για τους πολλούς, καλύτερες αλλά πολύ πιο ακριβές για τους λίγους. Η δεύτερη κρίση αφορά τη μετατόπιση του κέντρου βάρους του κόσμου από τη Δύση στην Ανατολή, από τις παλιές στις νέες αγορές. Σε αυτές, όπως η Κίνα και η Ινδία το κόστος εργασίας είναι πολύ χαμηλό, άρα η Δύση πιέζεται να αυξήσει την ανταγωνιστικότητά της, χαμηλώνοντας το βιοτικό επίπεδο των

εργαζομένων στρωμάτων. Οι πρώτες όπου συμβαίνει αυτό εντονότερα είναι οι χώρες της Νότιας Ευρώπης. Οι περίφημες μεταρρυθμίσεις που απαιτεί το ΔΝΤ και η τρόικα είναι μια κοινωνική μηχανική που θέλει να χαμηλώσει βίαια το βιοτικό επίπεδο των κοινωνιών, αλλά και των τρόπων λειτουργίας τους. Η κρίση είναι ένα εργαλείο για την μεταβολή των κοινωνιών. Το τρίτο κύμα πάνω στο οποίο ταξιδεύει η κρίση είναι η σχέση οικονομίας και περιβάλλοντος. Τα ενεργειακά αποθέματα που ευνόησαν την βιομηχανική ανάπτυξη μειώνονται ραγδαία, το κόστος της ενέργειας ακριβαίνει, και ακόμη αυξάνονται τα έξοδα από τη ζημιά στο περιβάλλον. Το φαινόμενο του θερμοκηπίου έχει συρρικνώσει την γεωργία σε μερικές χώρες έως και 20% προκαλώντας μεταναστευτικά ρεύματα με όλα τα επακόλουθά τους. Αυτό είναι το υπόβαθρο της κρίσης. Η διαφθορά και η κακοδιοίκηση είναι σαν τον κισσό στο δένδρο. Είναι παράγωγα, όχι πρωτογενή φαινόμενα. Αν δεν το κατανοήσουμε ως ένα global φαινόμενο, φοβάμαι ότι ομφαλοσκοπούμε. Βρισκόμαστε σε μια παγκοσμιοποιημένη εποχή, αλλά σκεφτόμαστε την κρίση σαν να κρίνουμε το γείτονα που αφήνει σκουπίδια στον κήπο του. Πολύ επαρχιώτικη στάση.

Ποιες ευκαιρίες δημιουργηθήκαν αλλά και ποιες προοπτικές έκλεισαν μέσα από την ενσωμάτωση στους ευρωπαϊκούς μηχανισμούς και κανόνες; Ποιες προοπτικές βλέπετε για το μέλλον κάτω από τις παρούσες αντικειμενικές και υποκειμενικές συνθήκες; Σε ποια έκταση, η εξάρτηση από την Ευρώπη, θίγει την ελληνική υπερηφάνεια και επηρεάζει την ελληνική αυτοσυνειδησία;

Τι σημαίνει «εξάρτηση από την Ευρώπη»; Θα θέτατε με τον ίδιο τρόπο το ερώτημα στη Γερμανία; Μήπως ορισμένες χώρες θεωρούν ότι είναι Ευρώπη και άλλες όχι; Και ποιος καθορίζει τον κανόνα της ευρωπαϊκότητας; Αυτή είναι μια παλιά συζήτηση. Ευρώπη είναι μόνο οι χώρες της δυτικοκεντρικής Ευρώπης, ή μήπως περιλαμβάνουν επίσης τη Νότια Ευρώπη και την Κεντροανατολική Ευρώπη; Η συζήτηση μας πάει σε ένα είδος «κανόνα» του τί είναι και τι δεν είναι Ευρώπη. Μια παλιά συζήτηση που η κατάληξή της ήταν η φυλετική Ευρώπη των ξανθών Αρίων, με τα γνωστά τραγικά αποτελέσματα. Από τη στιγμή όμως που θεωρούμε ότι Ευρώπη περιλαμβάνει το σύνολο της εμπειρίας των κατοίκων της, ότι είναι ταυτόχρονα η Ευρώπη του Διαφωτισμού αλλά και του Άουσβιτς, τότε τι νόημα έχει η φράση αυτή; Σήμερα, δεν υπάρχει όπως στον Ψυχρό πόλεμο, μια εναλλακτική της ευρωπαϊκότητας πολιτική συνείδηση. Η ευρωπαϊκή ταυτότητα περιλαμβάνει επίσης και τους Τούρκους της Γερμανίας, τους Μαγκρεπίνους της Γαλλίας, τους Πακιστανούς της Βρετανίας, και βέβαια τους Έλληνες, τους Βούλγαρους, τους Ρουμάνους κλπ. Χρειάζεται να διακρίνουμε επίσης ανάμεσα στα πολιτικά και στα πολιτισμικά όρια της Ευρώπης. Η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι μια πολλαπλή και πολυεπίπεδη ταυτότητα. Σ' αυτήν ανήκει βεβαίως ο Βαν Ρομπάου και οι αξιωματούχοι των Βρυξελλών, αλλά και οι νεαροί anti-global και τα νέα κοινωνικά κινήματα που διαμαρτύρονται για τα μέτρα λιτότητας που επιβάλλονται σε όλη την Ευρώπη. Λοιπόν η απάντησή μου είναι ότι για τους κατοίκους της γεωγραφικής Ευρώπης, δεν υπάρχει τρόπος να μην είναι κανείς Ευρωπαίος σήμερα. Όσο για το αν αισθάνεται υπερήφανος ή όχι για την ταυτότητά του, εξαρτάται αν βλέπει κριτικά την ιστορία της Ευρώπης, ή πιστεύει στους κυρίαρχους μύθους της, οι οποίοι εξωραΐζουν την ευρωπαϊκή ιστορία, κρύβοντας τις δυσάρεστες και σκοτεινές πλευρές της.

Το γεγονός ότι η Ελλάδα έγινε μέλος της 'ευρωπαϊκής διαδικασίας', μήπως επηρέασε την συνεκτικότητα της κουλτούρας και της ταυτότητάς της; Υπάρχει αντίσταση εναντίον της 'Ευρώπης', με την έννοια της αντίστασης εναντίον του να πάψετε να είσαστε ο εαυτός σας, του να έχετε την ιδιαίτερη δική σας ταυτότητα; Και ποιές κοινωνικές, πολιτικές, ή θρησκευτικές ομάδες αντιπροσωπεύουν αυτή την άποψη;

Ποιος εκφράζει σήμερα την «Ευρώπη»; Αν με ρωτάτε αν υπάρχει αντίσταση εναντίον της ηγεσίας και της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα σας απαντήσω ότι βεβαίως υπάρχει. Αλλά η ίδια δυσπιστία υπήρχε και όταν στη Γαλλία και στην Ολλανδία απέρριψαν το ευρωπαϊκό σύνταγμα. Υπάρχουν θεσμοί σήμερα στην Ευρώπη; Η μήπως διευθύνεται άτυπα από την Καγκελάρια της Γερμανίας και τον Πρόεδρο της Γαλλίας; Λοιπόν, υπάρχει σε άλλα πράγματα αντίσταση και σε άλλα πράγματα αποδοχή. Άλλωστε στην εποχή της παγκοσμιοποίησης τα πράγματα δεν είναι μόνο ευρωπαϊκά, ούτε μόνο αμερικανικά, αλλά μοιράζονται χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποιημένης νεωτερικότητας. Θα ήταν πολύ βολικό να πούμε ότι από τη μια έχουμε τους μορφωμένους και τους πλούσιους που είναι ευρωπαϊστές, και από την άλλη τους φτωχούς και αμόρφωτους που είναι αντιευρωπαϊστές. Δεν αμφιβάλω ότι υπάρχουν κάποιοι και στην Ελλάδα και στη Γερμανία που σκέπτονται με αυτά τα στερεότυπα. Αλλά η πραγματικότητα είναι πολύ πιο σύνθετη και περιέχει πολλά περισσότερα χρώματα από το μαύρο και το άσπρο. Η έννοια της Ευρωπαϊκής ταυτότητας ήταν αντικείμενο πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη δεκαετία του 90. Πιστεύαμε ότι αν δημιουργήσουμε μια ενιαία ταυτότητα Ευρωπαίων θα δημιουργούσαμε την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτή ήταν μια κάπως απλοϊκή πολιτική, για την οποία ξοδεύτηκαν πολλά χρήματα, χωρίς σπουδαίες αποδόσεις. Αν με ρωτήσετε για την πολύμορφη ευρωπαϊκή ταυτότητα, την οποία κάθε ομάδα την διαβάζει ανάλογα με το φύλο, την κοινωνική θέση και την κουλτούρα της, θα σας πω ότι την βλέπουμε παντού, και κυρίως ανάμεσα στους νέους. Αν με ρωτήσετε όμως αν αυτή η ταυτότητα δημιούργησε ένα αίσθημα συνανήκειν και κυρίως αν δημιούργησε υπευθυνότητα και αλληλεγγύη από την μια άκρη της Ευρώπης στην άλλη, τότε θα σας πω κατηγορηματικά ότι απέτυχε. Πάντως οι διανοητικές ομάδες τέμνουν οριζόντια την Ευρώπη, και δεν περιορίζονται από εθνικά σύνορα. Ένας Έλληνας ιστορικός μπορεί να έχει πολύ μεγαλύτερη κοινότητα ιδεών με συναδέλφους του από τη Γερμανία, την Ολλανδία και την Ισπανία, παρά με συναδέλφους του στην Ελλάδα.

Με ποια στερεότυπα και προκαταλήψεις αναμετρώνται οι Έλληνες σήμερα; Μήπως αυτά αντιπροσωπεύουν έστω και ένα μικρό ψήγμα αλήθειας;

Θα ρωτούσατε έναν Αφροαμερικάνο των Νότιων πολιτειών των ΗΠΑ στη δεκαετία του '50, αν τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις με τις οποίες αντιμετωπιζόταν έχουν έστω και ένα ψήγμα αλήθειας; Η ακόμη, θα ρωτούσατε ένα θύμα του αντισημιτισμού, αν οι κατηγορίες που του απευθύνονται έχουν ένα κομματάκι αλήθειας; Είναι παραγωγικότερο να ερευνούμε πώς δημιουργούνται οι προκαταλήψεις, παρά αν ανταποκρίνονται ή όχι στην «αλήθεια».

Πώς κρίνετε τον γερμανικό και τον γαλλικό τρόπο δράσης;

Δεν υπάρχει γερμανικός ή γαλλικός τρόπος δράσης. Υπάρχει ο τρόπος δράσης της κυβέρνησης, οι απόψεις της αντιπολίτευσης, οι λαϊκές εφημερίδες και τηλεοράσεις, οι απόψεις των διανοουμένων. Που θα εντάσσατε τις απόψεις του Χάμπερμας; Οι Γερμανοί πολιτικοί ακολουθούν μια συντηρητική οικονομική πολιτική, η οποία αντί να βοηθήσει να βγει μια χώρα από την ύφεση, να αναπτυχθεί και να πληρώσει εκείνα που χρωστάει, επιβάλλουν μέτρα λιτότητας τα οποία βαθαίνουν την ύφεση και αυξάνουν το φαύλο κύκλο της εξάρτησης. Δεν έχουν όλοι οι κοινωνικοί επιστήμονες, ή όλες οι πολιτικές προσωπικότητες την άποψη αυτή. Ακούγονται βέβαια πολύ λιγότερο. Θέλω να σας πω ότι δεν βρισκόμαστε σε μια σχέση χώρας έναντι χώρας, αλλά σε ένα σύστημα πολιτικών και οικονομικών σχέσεων.

Πώς κρίνετε το σαιξπηρικό δράμα γύρω από την πρόταση Παπανδρέου για δημοψήφισμα; Δεν θυμίζει ξεχασμένες πρακτικές ενός είδους νεοαποικιακής επέμβασης ;

Ήμουν εναντίον του δημοψηφίσματος, αλλά για λόγους διαφορετικούς από αυτούς των ευρωπαίων ηγετών. Η κ. Μέρκελ και ο κ. Σαρκοζί μας υπέδειξαν ότι θα πρέπει να ψηφίσουμε υπέρ ή κατά της παραμονής μας στην Ευρώπη. Αλλά αυτό το δίλημμα είναι εκβιαστικό. Είμαστε υπέρ της Ευρώπης, η πλειονότητα του ελληνικού λαού, αλλά εναντίον μιας πολιτικής που είναι και λάθος και άδικη. Δεν έχουν οι Έλληνες το δικαίωμα να θέσουν τους όρους που νομίζουν το ερώτημα του δημοψηφίσματος; Αλλά οι αντιδράσεις των ευρωπαϊκών ελίτ είναι ενδεικτικές ενός κλίματος στο οποίο οποιαδήποτε λαϊκή ανάμειξη, με τη μορφή έγκρισης ή απόρριψης της πολιτικής, δημιουργεί πανικό. Η Ευρωπαϊκή ένωση είναι ένα γραφειοκρατικό σύστημα καλά προφυλαγμένο απέναντι στη λαϊκή ψήφο. Οι αποφάσεις παίρνονται μέσα από διαμεσολαβημένους θεσμούς. Είναι ένα σύστημα αδιάβροχο απέναντι στη δημοκρατία. Και φοβικό επίσης.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ, ΚΛΑΝ, ΕΛΙΤ

Η κρίση του ευρώ είναι κρίση της πολιτικής συνείδησης της Ευρώπης. Βεβαίως και ο Παπανδρέου δεν συμπεριφέρεται ως υπεύθυνος πολιτικός. Είναι γόνος μιας οικογένειας πρωθυπουργών –ο παππούς του και ο πατέρας του ήταν πρωθυπουργοί-, δεν έχει ασκήσει ποτέ στη ζωή του άλλο επάγγελμα εκτός του πολιτικού, δεν έχει σοβαρές σπουδές, θεωρεί το κόμμα του ως κληρονομική περιουσία, και βλέπει την Ελλάδα και τους Έλληνες περισσότερο ως φιλέλληνας παρά ως Έλληνας. Κυβέρνησε την Ελλάδα σαν ξένος πρίγκιπας. Βλέπει την Ελλάδα περισσότερο από την οπτική των global ελίτ, παρά από την πλευρά του λαού στον οποίο ηγείται.

Είναι δυνατό να βρεθεί μια λύση χωρίς ισχυρές κοινωνικές συγκρούσεις;

Δεν το πιστεύω. Αυτό που συμβαίνει είναι μια τεράστια μεταφορά πλούτου σε άλλα χέρια. Η Ελλάδα δεν ήταν μια εξισωτική κοινωνία. Αλλά η κρίση αυτή κάνει τις ανισότητες πολύ μεγαλύτερες, ακραίες. Για ποιο λόγο δεν θα έπρεπε να αντιδράσουν οι πολίτες; Έχουν πληρώσει για να πάρουν συντάξεις (τις οποίες δεν τις παίρνουν στα 50, όπως διαδίδουν τα γερμανικά MME) και βλέπουν να εξανεμίζονται οι ασφαλιστικές τους καταθέσεις. Πληρώνουν φόρους που όλο και αυξάνονται, αλλά βλέπουν τις εταιρείες off shore να εξάγουν τα κέρδη τους στο εξωτερικό. Γιατί να μην αντιδράσουν; Είναι δείγμα υγείας. Η κινητοποίηση των πολιτών είναι μέρος της Ευρωπαϊκής ιστορίας, ας μην το ξεχνάμε. Δεν ανήκουν τα κινήματα διαμαρτυρίας στην ευρωπαϊκή ταυτότητα; Θα πρέπει ασφαλώς να αποφύγουμε κρίσεις που θα οδηγήσουν στη διάλυση της χώρας. Από την άλλη μεριά όμως, δεν θα πρέπει να δείξουν οι Ευρωπαίοι πολίτες κόκκινη κάρτα στους ηγέτες τους;

Για πέστε μου για την Αραβική άνοιξη, περιμένετε επιπτώσεις στο εσωτερικό της Ελλάδας;

Η αραβική άνοιξη είναι ένα σπουδαίο γεγονός. Βρέθηκα την Πλατεία Ταχριρ, τις μέρες που προηγήθηκαν της πτώσης του Μουμπάρακ. Η επίδραση αυτών των γεγονότων, παρά την σκληρή εμπειρία και την επέμβαση των δυτικών δυνάμεων στη Λιβύη, έχει διαχυθεί σε όλο τον κόσμο, το είδαμε στις αρχές του καλοκαιριού στην Ισπανία και στην Ελλάδα, τώρα στη Νέα Υόρκη και στο Λονδίνο. Είναι γεγονός ότι έχει κάπως μπει σε κίνηση μια διαδικασία κριτικής στις πολιτικές των ηγετικών ελίτ και των τραπεζών. Τα πράγματα δεν είναι όπως

πριν από δυο χρόνια όταν αυτό που έλεγε η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ή η Κομισιόν θεωρούνταν ορθοδοξία. Αρχίζει να υπάρχει μεγάλη ανησυχία για το πού οδηγείται το καράβι της Ευρώπης, για τη μορφή που παίρνει η ευρωπαϊκή κοινωνία. Γι αυτό άλλωστε και στην περίπτωση της Ελλάδας, εκ μέρους της Γερμανίας χρησιμοποιήθηκε ένας λόγος τιμωρητικός. Οι Έλληνες αμάρτησαν, τώρα πρέπει να τιμωρηθούν για να παραδειγματιστούν όλα τα παιδιά της Ευρώπης, καλά και κακά.

Ποιο ρόλο παίζει το γεγονός ότι οι κυβερνώσες πολιτικές ελίτ στην Ελλάδα (και τα πελατειακά τους συστήματα) είναι μάλλον στην Ελλάδα (βλ. για παράδειγμα την συνεχή παρουσία των μεγάλων οικογενειών Παπανδρέου, Μητσοτάκη, Καραμανλής και άλλων clans); Ποιό ρόλο παίζουν αυτοί που κυριαρχούν στην οικονομία, στο στρατό και στην πολιτική; Και ποιος ο ρόλος της εκκλησίας και των προνομίων της ;

Φοβάμαι ότι όλες αυτές οι ερωτήσεις έχουν ως υπόβαθρο ότι η σημερινή κρίση είναι μια ελληνική υπόθεση. Αφαιρούν από το πλαίσιο την οικονομία που είναι παγκοσμιοποιημένη, αφαιρούν το νέο παράδειγμα πολιτικής που ποινικοποιεί το κράτος, αφαιρούν την αρχιτεκτονική του ευρώ που συμβάλει στην κρίση. Βεβαίως υπάρχει στην Ελλάδα μια κλειστή υψηλή κοινωνία, η οποία φορολογείται ελάχιστα, και της οποίας οι επιχειρήσεις είναι κυρίως έξω από την Ελλάδα, ή μέσα και έξω. Λ.χ. η ελληνική εμπορική ναυτιλία, μια από τις μεγαλύτερες στον κόσμο, συμβάλει ελάχιστα στα εθνικά έσοδα, ενώ δεν φορολογείται. Η ελίτ αυτή επωφελείται από τις μεγάλες αλλαγές. Υπήρξε προμηθευτής του κράτους, το δανείζει για τις βραχυχρόνιες ανάγκες του, διαθέτει ΜΜΕ με τα οποία εκβιάζει την πολιτική κλπ. Μέρος αυτού του κατεστημένου είναι και οι ξένες εταιρείες όπως η Siemens η οποία υπήρξε μια μεγάλη πηγή διαφθοράς καθώς χρηματοδοτούσε Έλληνες πολιτικούς και κόμματα.

Ισχύει η φόρμουλα «δημόσια φτώχεια/ιδιωτικός πλούτος»; Και αν ναι, πώς εξηγείται ο μεγάλος γραφειοκρατικός τομέας; Δεν είναι παράξενο ότι ένα κράτος που κυβερνούνταν για τόσο μακρό χρονικό διάστημα από σταθερές ελίτ, και το οποίο έχει το μεγάλα στρατιωτικά έξοδα δεν είναι σε θέση να εγκαθιδρύσει ένα αποτελεσματικό φορολογικό σύστημα;

Υπάρχει ένας μύθος για το μέγεθος του κράτους. Στην πραγματικότητα το μέγεθος του ελληνικού κράτους δεν είναι πάνω από το μέσο όρο της Ευρώπης. Σ' αυτό περιλαμβάνονται οι εκπαιδευτικοί, οι νοσηλευτές, οι υπάλληλοι της κοινωνικής προνοίας κλπ. Το πρόβλημά του είναι η αναποτελεσματικότητα, οι μακρές, περίπλοκες και δαπανηρές γραφειοκρατικές διαδικασίες. Ναι υπάρχει διαφθορά στη διοίκηση. Την εποχή του Ψυχρού Πολέμου η διοίκηση προερχόταν αποκλειστικά από τα κόμματα της Δεξιάς. Όταν ήλθε το Πασόκ στην εξουσία, χρησιμοποίησε και αυτό κομματικά κριτήρια. Με τον τρόπο αυτό ο κρατικός μηχανισμός εξαρτώνταν και έδινε λόγο περισσότερο στην πολιτική εξουσία, παρά στους πολίτες. Ωστόσο η κριτική του κράτους γίνεται σε ένα πλαίσιο λόγου που αποσκοπεί όχι στη βελτίωση του, αλλά στον περιορισμό του και στην αντικατάστασή του από ιδιωτικές υπηρεσίες.

ΣΤΡΑΤΟΣ, ΕΚΚΛΗΣΙΑ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

Πόσο επηρεάζει ο στρατός στο παρασκήνιο; Πώς εξηγούνται οι τεράστιες εξοπλιστικές δαπάνες;

Ο στρατός δεν έχει πλέον τη δύναμη που είχε στην Ελλάδα κάποτε. Αλλά οι εξοπλιστικές δαπάνες είναι πολύ υψηλές και είναι μια από τις αιτίες για τις οποίες γονάτισε η χώρα. Οι κατά κεφαλήν εξοπλιστικές δαπάνες στην Ελλάδα και το ποσοστό τους επί του ΑΕΠ είναι από τα υψηλότερα στην Ευρώπη. Την περίοδο 2005-2009 η Ελλάδα ήταν ο πέμπτος μεγαλύτερος εισαγωγέας όπλων στον κόσμο! Η Ελλάδα έχει τον πέμπτο σε μέγεθος στόλο πολεμικών αεροπλάνων Μιράζ στον πλανήτη, και έναν από τους μεγαλύτερους στόλους F16 στην Ευρώπη. Παρά τη βύθιση της χώρας στην κρίση, το 2009 ο αμυντικός προϋπολογισμός της Ελλάδας ανέβηκε κατά 6.9% σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο και έφτασε από τα 5.81 δις € στα 6.24 δις. Ενώ το 2010 υπήρξαν πολλές περικοπές στις συντάξεις, στους μισθούς, στην υγεία και στην εκπαίδευση, δεν υπήρξαν περικοπές στις αμυντικές δαπάνες μετά το δάνειο των 110 δις από το ΔΝΤ και την Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα. Την ίδια χρονιά μόνο έξι από τις 26 ευρωπαϊκές χώρες έπιασαν τους στόχους που είχε βάλει το ΝΑΤΟ, να μην μειωθούν οι εξοπλισμοί σε ποσοστό μεγαλύτερο του 2%. Ανάμεσά τους βέβαια η βαριά χρεωμένη Ελλάδα. Το 2009, η Ελλάδα ήταν ο δεύτερος μεγαλύτερος πελάτης της Γερμανίας σε όπλα, ακολουθώντας την Τουρκία στην πρώτη θέση, και ο τρίτος σημαντικότερος πελάτης της Γαλλίας. Ποιες είναι οι αιτίες; Καλό θα ήταν να ερωτηθούν οι κυβερνήσεις της Γερμανίας, της Γαλλίας και των ΗΠΑ που πουλούν όπλα στην Ελλάδα και εξαρτούν την ευνοϊκή αντιμετώπιση των ελληνικών ελλειμμάτων από τις ελληνικές εξοπλιστικές παραγγελίες. Ένα μέρος των χρημάτων που οι Γερμανοί δανείζουν στην Ελλάδα επιστρέφει στις πολεμικές τους βιομηχανίες με την μορφή αγοράς υποβρυχίων, τανκς, συστημάτων ραντάρ, συστημάτων ασφάλειας κλπ. Οι Γάλλοι πιέζουν την ελληνική κυβέρνηση να εφαρμόσει μέτρα λιτότητας (δηλαδή να αφαιρέσει χρήματα από την παιδεία και την υγεία), αλλά να αυξήσει τις παραγγελίες γαλλικών πολεμικών αεροπλάνων.

Αν κάποιος ταξιδεύει στην Ελλάδα, για παράδειγμα στην Πελοπόννησο το 2011, θα δει καινούργιοι χτισμένες εκκλησίες, φαίνεται πως στην εκκλησία δεν λείπουν τα μέσα. Τι γίνεται με τα προνόμιά της, με τα ακίνητά της; Πόσο ισχυρή είναι στην ελληνική κοινωνία; Θα λέγατε ότι η Ελλάδα είναι μια εκκοσμικευμένη χώρα όπου ισχύει ο διαχωρισμός δημόσιων και εκκλησιαστικών υποθέσεων; Πώς διαπλέκεται η εκκλησία με τις ελίτ;

Η εκκλησία είναι μάλλον περιθωριοποιημένη στην τρέχουσα κρίση. Δεν έχει κάποιες ιδέες να προβάλλει. Προσπαθεί να σώσει την περιουσία της. Βέβαια σε πολλές πόλεις όπου υπάρχουν πολλοί μετανάστες και φτωχοί, η εκκλησία οργανώνει συσσίτια, η μοιράζει τρόφιμα σε οικογένειες που δεν διαθέτουν. Καμιά σύγκριση σήμερα με την ανάμειξη της εκκλησίας στην καθημερινή ζωή, πριν από δέκα χρόνια, όπως τον καιρό του προηγούμενου Αρχιεπίσκοπου Χριστόδουλου. Την Ορθόδοξη Εκκλησία θα πρέπει να την καταλάβει κανείς ως μια συνιστώσα του ελληνικού εθνικισμού. Συνεχίζουν να υπάρχουν πολλοί ακροδεξιοί επίσκοποι οι οποίοι μετατρέπουν το κήρυγμα σε προπαγάνδα εναντίον των μεταναστών ή των βαλκάνιων γειτόνων, εναντίον των προοδευτικών μεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση. Αλλά ο τωρινός Αρχιεπίσκοπος, ο οποίος εξάλλου έχει σπουδάσει αρχαιολογία, είναι ένας μετρημένος άνθρωπος που ενδιαφέρεται ώστε να περάσει την κρίση η Εκκλησία με τις μικρότερες δυνατές απώλειες.

Ποια ιστορική εμπειρία (σοκ, πόλεμοι, μετασηματισμοί) έχει εντυπωθεί βαθύτερα και έχει σχηματίσει την εθνική «ψυχή»; Έχουν υπάρξει τραύματα που δεν επουλώθηκαν ποτέ, κάτι που πρέπει να παίρνουν υπόψη τους οι δυτικοευρωπαίοι και κυρίως οι Γερμανοί παράγοντες;

Ναι υπάρχουν τραύματα. Το μεγαλύτερο είναι ο πόλεμος και η γερμανική κατοχή της χώρας. Προκάλεσε πολύ μεγάλες καταστροφές και κυρίως δημιούργησε τις συνθήκες μέσα στις οποίες εκκολάφθηκε ένας τρομερός εμφύλιος πόλεμος, ο οποίος ενθαρρύνθηκε από τις γερμανικές αρχές κατοχής, πριν αποχωρήσουν από τη χώρα. Πολλοί Έλληνες θυμούνται ότι η Γερμανία απέφυγε να πληρώσει το κατοχικό «δάνειο» το οποίο επέβαλε στην φτωχή Ελλάδα να της παραχωρήσει, παρά το γεγονός ότι στον τελευταίο χρόνο της κατοχής υπολογιζόταν το ύψος του δανείου και η διαδικασία της αποπληρωμής του. Ο συνάδελφός μου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Καθηγητής Hagen Fleischer έχει γράψει πολλά πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Βέβαια οι νέες γενιές δεν έχουν εμπειρία αυτών των γεγονότων, αλλά τα τραύματα γίνονται πολιτισμικά τραύματα και μεταφέρονται από τη μια γενιά στην άλλη.

Φαίνεται πως υπάρχει μια μαζική παρουσία ξένων εργατών στην Ελλάδα που εργάζονται στην μαύρη οικονομία. Λένε ότι περισσότερο από ένα εκατομμύριο ξένοι εργάζονται, οι μισοί χωρίς συμβόλαια, οι άλλοι μισοί παράνομα, ή με πολύ χαμηλούς μισθούς (στη δυτική Πελοπόννησο είδα ο ίδιος εκατοντάδες Αφρικανούς, Πακιστανούς και Ινδούς αγρεργάτες στις φυτείες). Από τη μια μεριά αυτό είναι δείγμα οικονομίας σε ανάπτυξη, αλλά αντιπροσωπεύει ένα πρόβλημα ή μια πιθανή κοινωνική διαμάχη;

Οι μετανάστες είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο της ελληνικής ιστορίας. Το πρώτο κύμα των μεταναστών ήλθε από τα Βαλκάνια και την ανατολική Ευρώπη, στη δεκαετία του 90, και συνέβαλε πολύ στους υψηλούς αναπτυξιακούς ρυθμούς της οικονομίας εκείνης της εποχής. Το δεύτερο κύμα έφτασε στην πρώτη δεκαετία του νέου αιώνα και προέρχεται από τις περιοχές της Βόρειας Αφρικής, της Μέσης Ανατολής, του Αφγανιστάν, Πακιστάν και Μπαγκλαντές. Μεγάλο μέρος από αυτούς χρησιμοποιεί την Ελλάδα ως μεταβατικό σταθμό προς την Ιταλία και την υπόλοιπη Ευρώπη, αλλά ένα μεγάλο μέρος εργάζεται στην αγροτική παραγωγή. Ο τρόπος με τους οποίους το ελληνικό κράτος και οι Έλληνες μεταχειρίστηκαν τους μετανάστες αποτελεί μια μαύρη κηλίδα στη νεοελληνική ιστορία. Η Ελλάδα έχει το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών (εγκατεστημένων και transit) στην Ευρώπη. Αυτό δημιούργησε μια μεγάλη όξυνση σε προβλήματα, ιδίως στην Αθήνα, όπου σε μερικές περιοχές του κέντρου της πόλης, η μαζική συσσώρευση άστεγων μεταναστών προκάλεσε μια κατάρρευση του κοινωνικού και οικονομικού ιστού της πόλης. Δημιουργήθηκε από την άλλη έντονος ρατσισμός, τόσο διάχυτος όσο και εντοπισμένος σε μερικές ακροδεξιές ομάδες οι οποίες δέρνουν, δολοφονούν και λυντσάρουν μετανάστες, όπως η Χρυσή Αυγή-νοσταλγοί του Χίτλερ. Ο ρατσισμός υποστηρίζεται ανοικτά από τον αρχηγό της ΝΔ, ο οποίος έθετε ως έναν από τους όρους της συμμετοχής του στην κυβέρνηση συνεργασίας να ανακληθεί ο νόμος για την ιθαγένεια της προηγούμενης κυβέρνησης, επειδή δήθεν ήταν ευνοϊκός προς τους μετανάστες. Κυρίως φορέας του ρατσισμού είναι το κόμμα ΛΑΟΣ, που επίσης συμμετέχει δυστυχώς στην κυβέρνηση με τέσσερις υπουργούς! Ο τρόπος που η Ελλάδα υποδέχτηκε τους μετανάστες είναι μια πραγματική εθνική ντροπή. Μια κηλίδα στη νεοελληνική ιστορία.

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ

Η Αρχαία Ελλάδα υπήρξε πηγή και εμπνευστής της φιλοσοφίας, του θεάτρου της δημοκρατίας. Και στα νεότερα χρόνια υπήρξε πατρίδα ξεχωριστών δημιουργών, του Σεφέρη, του Ελύτη, του Ρίτσου, του Θεοδωράκη, του Βασιλικού, του Αγγελόπουλου και πολλών άλλων. Ήταν και θεωρείται πως είναι η γη της ποιητικής ομορφιάς, της φιλοξενίας και της γενναιοδωρίας, καθώς και το πνεύμα ελευθερίας του λαού. Τι είδους πολιτισμικές εξελίξεις, μεγαλεία και καταστροφές η χώρα διέρχεται τώρα;

Αυτή είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα στιγμή καλλιτεχνικής δημιουργίας αλλά και διανοητικής κινητοποίησης στην Ελλάδα. Αν κάνετε μια βόλτα στην συνοικία των Εξαρχείων, κοιτάζοντας τις αφίσες και τις εφημερίδες τοίχου, αν κάνετε μια περιοδεία στα διάφορα blogs στο διαδίκτυο, αν επισκεφτείτε τα εκατοντάδες μικρά θεατράκια στην Αθήνα, μπαντες και χορευτικές ομάδες, θα διαπιστώσετε ότι η πόλη σφύζει από συζητήσεις, από καλλιτεχνικά δρώμενα, από δημιουργία. Ένας πολιτισμός χαμηλού προϋπολογισμού, κι όμως ένας πολιτισμός ζωντανός. Η διαμαρτυρία τρέφει την δημιουργία, προκαλεί το στοχασμό. Στην Αθήνα ποτέ δεν πλήττει κανείς. Φτάνει να επισκεφθεί κάποιος τα ελληνικά μουσεία και να παρακολουθήσει τα εκπαιδευτικά τους προγράμματα, να μιλήσει με συγγραφείς και μεταφραστές που τροφοδοτούν μια έντονη εκδοτική παραγωγή, να γνωρίσει νέους επιστήμονες, αρχιτέκτονες, σχεδιαστές, καλλιτέχνες για να διαπιστώσει αρετές και αξίες που έχουν να κάνουν με τη φιλομάθεια, την τολμηρή ανταλλαγή ιδεών, τον σε βάθος προβληματισμό και την ερευνητική και διανοητική ανησυχία. Μια νέα γενιά επίσης έχει εμφανιστεί στη σύγχρονη μουσική, τα εικαστικά, τη λογοτεχνία, στη φωτογραφία, στον κινηματογράφο. Όλοι αυτοί έχουν στενές σχέσεις και ανταλλαγές με την υπόλοιπη Ευρώπη και τον κόσμο, παίρνουν υποτροφίες και βραβεία στα φεστιβάλ, χαίρουν εκτίμησης στις αντίστοιχες κοινότητες των ομοτέχνων τους.

ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΧΟΡΟΣ.

Υπάρχουν πάνω από 150 θεατρικές σκηνές στην Αθήνα. Πραγματικά μια θεατρική πόλη. Τα πιο γνωστά ονόματα σκηνοθετών είναι ο Μιχ. Μαρμαρινός, Γιάννης Χουβαρδός, Λευτέρης Βογιατζής, Θόδωρος Τερζόπουλος, Βαγγέλης Παπαβασιλείου, κ.α.. Πολλές καλές και νέες δουλειές παρουσιάζονται στο εντελώς ανανεωμένο φεστιβάλ Αθηνών, το οποίο δεν γίνεται πλέον στο Ηρώδειο κάτω από την Ακρόπολη, αλλά στα εγκαταλειμμένα βιομηχανικά κτήρια της οδού Πειραιώς, η οποία έχει γίνει ένας από τους νέους πολιτισμικούς άξονες της Αθήνας. Μια από τις πιο δυναμικές θεατρικές ομάδες είναι ο "Δρόμος με τα δέντρα" της Μάρθας Φριντήλα και του Βασίλη Μαντζούκη. Ασχολήθηκαν στη αρχή με το Αρχαίο Δράμα αλλά σταδιακά έχουν κάνει κι άλλες δουλειές. Επίσης ένας χώρος που δουλεύει αποκλειστικά με μικρές ομάδες είναι το θέατρο Φούρνος στην οδό Μαυρομιχάλη. (Ομάδα Splish Splash, Δύτες, Σκαρβαίοι, Παίκτες, Παπαλάγκι, Ωκύπους, Μαύρη Γάτα.) Επίσης η Ομάδα Ζάω Ζω της Εύας Κουκούτση, ο Θίασος Κανιγκούντα και Nona Melancholia. Πολλές καλές δουλειές, θεάτρου και όπερας, ανεβαίνουν σε πολιτισμικούς χώρους όπως το Bios στην Οδό Πειραιώς. Θεατρικές ομάδες όπως το *Όχι Παίζουμε*, <http://www.ohipezoume.gr/>, διαχέουν τη δραστηριότητά τους στην πόλη, σε νοσοκομεία, γειτονιές μεταναστών, εγκαταλειμμένα σπίτια κλπ.

Ο χορός βρίσκεται σε άνθηση από την εποχή των Ολυμπιακών αγώνων. Μερικά ονόματα με τις αντίστοιχες ομάδες: Ο Δημήτρης Παπαϊωάννου σκηνοθέτησε την εναρκτήρια τελετή, ο Κωσταντίνος Ρήγος με την ομάδα Οκτάνα, η Νένη Ευθυμίου, η Αποστολία Παπαδαμάκη, ο Δημήτρης Σωτηρίου και ο Φώτης Νικολάου, η "14η ημέρα" της Μαρίας Αγγέλου. Και βεβαίως το φεστιβάλ χορού Καλαμάτας κάθε καλοκαίρι.

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Από σινεμά αξίζει να δει κανείς τα έργα του Γιώργου Λάνθιμου, *Κυνόδοντας* (2009) και *Αλπεις* (2011), την *Στρέλλα* του Πάνου Κούτρα (2010), την ταινία της Αθηνά Ραχήλ Τσαγκάρη, *Attenberg*, 2010, τον *Μαχαιροβγάλτης* του Γιάννης Οικονομίδη, και βέβαια το παλιότερο φιλμ του Κωσταντίνου Γιάνναρη, *Από την άκρη της πόλης*, που αναφέρεται στις φυλές των μεταναστών στην Αθήνα. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ό,τι σε ένα κατελιημμένο σπίτι στα Εξάρχεια, στην οδό Τσαμαδού, στεγάζεται το "Σχολείο του σινεμά" που είναι σειρές από εργαστήρια και σεμινάρια.

Στην ποίηση, δίπλα στο πολύ καλό και καθιερωμένο περιοδικό *Ποίηση*, του Χάρη Βλαβιανού, υπάρχουν πειραματικά περιοδικά νέων ποιητών όπως το *Τεφλόν* (<http://teflon.wordpress.com/>), αλλά θα έλεγα ότι αναφορικά με τη δημιουργική γραφή, η κατάσταση στην Ελλάδα αυτή τη στιγμή εκτός από ενδιαφέρουσα, είναι και εξαιρετικά χαοτική. Για το τετράμηνο Μαΐου-Αυγούστου του 2010, η βιβλιογραφική βάση δεδομένων biblionet.gr καταχωρεί τουλάχιστον εκατό ποιητικά βιβλία (σε τέσσερις μήνες!). Βεβαίως η ποσότητα δεν επιβεβαιώνει την ποιότητα, αλλά δείτε το φαινόμενο ως πολιτισμική πρακτική. Από αυτή την άποψη υπάρχει κίνηση, επιθυμία ανθρώπων να εκφραστούν, πειραματισμοί, συζητήσεις. Μια ωραία προσπάθεια από τη Θεσσαλονίκη, ήταν το ποιητικό περιοδικό "*Ο Φτωχούλης*"! Κυκλοφορούν κατά καιρούς πολλά φανζίν και καινούργια περιοδικά με ωραία ύλη (το *poetix*, το *κουκούτσι*, το *litteraterra*, και βέβαια τα *Books' journal* και *Athens review of books*). Το Ίδρυμα Τάκη Σινόπουλου, όπου γίνονται δωρεάν σεμινάρια δημιουργικής γραφής, εκδίδει κάθε χρόνο ένα περιοδικό με τα ποιήματα των πολύ νέων ανθρώπων που φοιτούν εκεί, τις μεταφράσεις τους, τις συνεντεύξεις που παίρνουν από συγγραφείς. Και βεβαίως ας μην λησμονούμε την τεράστια σημασία του διαδικτύου σχετικά με το πως νέοι λογοτέχνες προωθούν τη δουλειά τους.

Όσον αφορά ονόματα συγγραφέων αυτό είναι κάπως δύσκολο να προσδιοριστεί, και συνήθως οι κατάλογοι δημιουργούν κανόνα, κάτι που είναι εκτός των προθέσεών μου. Θα έλεγα ότι το γερμανικό κοινό θα άξιζε να διαβάσει της Αξιώτη, *Το σπίτι μου*, του Αλεξάνδρου, *Το κιβώτιο*, της Κρανάκη, *Φιλέλληνες*, του Γκουρογιάνη, *Βέβηλη πτήση*, του Χρυσόπουλου, *Ο βομβιστής του Παρθενώνα*, του Αλεξάκη, *Η μητρική γλώσσα*, της Γαλανάκη, *Ο αιώνας των λαβύρινθων*, εκτός από τα βιβλία του Νίκου Θέμελη, που ωστόσο έχουν μεταφραστεί στα γερμανικά. Το νεανικό κοινό στην Ελλάδα βέβαια θα έβρισκε πολύ συντηρητικούς πλέον αυτούς τους συγγραφείς, και λέει ότι δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις νέες διανοητικές αναζητήσεις, αλλά στο γερμανικό κοινό, θα ανατρέπονταν πολλά από τα στερεότυπα που κυκλοφορούν απέναντι στο τι είναι και τι δεν είναι οι Έλληνες. Αναφορικά με τα μυθιστορήματα που προκύπτουν από την προβληματική που προκάλεσε η κρίση, θα είχα να επισημάνω τα εξής: Νίκος Παναγιωτόπουλος, *Τα παιδιά του Κάιν*, όπου προσπαθεί να δείξει την πορεία της γενιάς της μεταπολίτευσης και τις αιτίες της σημερινής κρίσης). Χρήστος Οικονόμου, *Κάτι θα γίνει, θα δεις* ο οποίος αποδίδει με έναν πολύ σύγχρονο τρόπο κοινωνικά θέματα όπως η ανεργία και η περιθωριοποίηση. Γιάννης Μακριδάκης, *Η άλωση της Κωνσταντίας*, γράφει για ζητήματα φύλου, ταυτότητας κλπ. Αντζελα Δημητρακάκη, *Μέσα σ'ένα κορίτσι σαν εσένα*, που αναφέρεται σε ζητήματα γυναικείας ταυτότητας και σεξουαλικότητας και Βασιλική Πέτσα, *Θυμάμαι* το οποίο αφορά τη βία στην εφηβεία, ένα φαινόμενο που απασχολεί τις ελληνικές πόλεις.

Αναφορικά με τους νέους συγγραφείς που είναι πάνω κάτω στα τριάντα τους, με περίπου μια δεκαετία δημιουργικής δουλειάς πίσω τους, θα μπορούσα να αναφερθώ στον Χάρη Ψαρρά, έχει βγάλει τρία βιβλία, γράφει και σε ελεύθερο και σε παραδοσιακό στίχο, είναι διδάκτορας της Φιλοσοφίας του Δικαίου (Εδιμβούργο), <http://pampalaionero.wordpress.com/>

, τον Παντελή Δημητριάδη, ποιητή, δάσκαλο, μουσικό, το βασικότερο μέλος του Κερκυραϊκού συγκροτήματος "Κόρε Ύδρο" (να το τραγουδί του <http://www.youtube.com/watch?v=TaIuHTInWxo> στον δίσκο "φτηνή ποπ για την ελίτ!"). Ο Νίκος ο Βιολάρης είναι επίσης ένα από τους νιούτσικους καλούς συγγραφείς με σπάνια και global καλλιέργεια.

ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Η κρίση και οι λαϊκές διαμαρτυρίες απέναντι στα μέτρα λιτότητας δημιούργησαν νέες μορφές πολιτικής και καλλιτεχνικής παρέμβασης. Για τους νέους συγγραφείς, καλλιτέχνες και διανοούμενους μεγάλο ρόλο παίζει στην φετινή κατάσταση η αυτοοργάνωση (καλλιτεχνική,(λογοτεχνική) και όχι μόνο) στις γειτονιές και σε δημόσιους χώρους (πρβ: http://kinisimavili.blogspot.com/p/blog-page_9347.html). Για παράδειγμα στην κατεξοχήν φοιτητογειτονιά της Αθήνας, στα Ιλίσια, άνοιξε πρόσφατα το στέκι "Μπερντές" όπου δραστηριοποιούνται ομάδα βιβλιοθήκης, (και ομάδα σύγχρονου χορού, ελεύθερου σχεδίου, θεάτρου και λοιπά, με υψηλά, μέχρι στιγμής, ποιοτικά κριτήρια (και, αν και υπάρχει σαφής κλίση προς τα "αριστερά", καμία σχέση με τη συνδικαλιστική μανία της παραδοσιακής αριστεράς). Τέτοια πρωτοβουλία έχει πάρει και η ομάδα Καισαριανής. Επίσης αξίζει να αναφερθούν οι πολλές εκδηλώσεις που γίνονται, λογοτεχνικές, με θέμα την επικαιρότητα όπου συμμετέχουν νέοι ποιητές. Υπάρχουν χώροι (όπως το *vośóτρος*, το *dasein*, η υπο κατάληψη παλαιά αγορά της Κυψέλης) όπου κάθε βδομάδα σχεδόν γίνονται αναγνώσεις ποίησης και πεζογραφίας, συναυλίες, poetry slam, stand up comedy... κλπ.

Υπάρχουν επίσης ομάδες νέων αρχιτεκτόνων που εκπονούν σχέδια και μελέτες για το υποβαθμισμένο κέντρο, όπως η Sarcha (www.sarcha.gr/), δίκτυα νέων ιστορικών που οργανώνουν συζητήσεις και συνέδρια εκτός των ιεραρχικών ακαδημαϊκών δομών (ΟΜΙΚ, Social History), ομάδες που κάνουν παρεμβάσεις στις πόλεις όπως οι *Ατενίστας*, άλλες ομάδες που κάνουν δράσεις και βοηθούν τους μετανάστες και τα παιδιά τους, τις γυναίκες των μεταναστών, όπως το *Δίκτυο για τα δικαιώματα του παιδιού* (<http://ddp.org.gr/>), το οποίο έχει μια πολύπλευρη δράση, υποστηρικτική και καλλιτεχνική, στα παιδιά των μεταναστών και στις μητέρες τους.

Και βέβαια δίπλα σ' αυτές, τις πειραματικές και low budget ή no budget δραστηριότητες, έχουν μια πλούσια δραστηριότητα το Δίκτυο Μουσείων Θεσσαλονίκης, η Biennale Αθήνας και Θεσσαλονίκης, το Ίδρυμα Κακογιάννης, η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών (που χρηματοδοτείται από το ίδρυμα Ωνάση).

Όλα αυτά που γράφω εδώ είναι αποτέλεσμα της δικής μου υποκειμενικής και μερικής ματιάς, κι όχι αποτέλεσμα μιας ενδελεχούς έρευνας και αντικειμενικής στάθμισης και αξιολόγησης. Αλλά εκείνο που θέλω να δείξω είναι ότι δεν είναι παρακινδυνευμένο να ισχυριστεί κανείς πως αυτή τη στιγμή η Ελλάδα είναι, πολιτισμικά, μια από τις πιο ζωντανές γωνιές της Ευρώπης;

Ποιος είναι ο ρόλος της γεωγραφίας, της σχέσης ανάμεσα στη στεριά και τη νησιωτικότητα, τη στεριά και τη θάλασσα για τον αυτοπροσδιορισμό των Ελλήνων; Ποια είναι η επιρροή του μεσογειακού στοιχείου; Πώς επηρεάζει την κατανόηση του εαυτού η εγγύτητα στις αραβικές χώρες, στην Τουρκία με το σενάριο της απειλής και

του φόβου, στη Μέση Ανατολή και στον Ισλαμικό κόσμο; Μήπως εδώ υπάρχει ένα στοιχείο που εμποδίζει την ισχυρή αποδοχή των «βορειοευρωπαϊκών» απαιτήσεων;

Φοβάμαι ότι περιστρεφόμαστε γύρω από μια οριενταλιστική οπτική. Από τη μια η γειτονία με την Μέση Ανατολή, από την άλλη μου λέτε για την αποδοχή των Βορειοευρωπαϊκών απαιτήσεων. Ε λοιπόν θα σας προκαλέσω λέγοντας ότι τα καλύτερα κινηματογραφικά έργα που είδα τον τελευταίο καιρό είναι ιρανικά και τουρκικά, γυρισμένα με τη συμμετοχή βορειοευρωπαϊκών εταιρειών. Ξετυλίχτε μόνοι σας το κουβάρι. Δεν υπάρχει καθαρό «βορειοευρωπαϊκό πνεύμα» σήμερα, χωρίς την εμπειρία των ανθρώπων από τη Νότια Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή, και οι οποίοι έχουν συμπληρώσει μισό αιώνα ζωής στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Υπάρχει ένας νέος κοσμοπολιτισμός ανάμεσα κυρίως σε νέους ανθρώπους, απέναντι στους οποίους οι μεσήλικες νοσταλγοί μιας Ευρώπης δομημένης σύμφωνα με μια ιεραρχία πολιτισμών, φαίνεται αφόρητα επαρχιακή.

Τι συμβαίνει με τους Έλληνες; Μήπως παραλύουν ή παραπλανούνται από το μεγάλο πολιτισμικό τους παρελθόν; Τι σημαίνει να είσαι Έλληνας σήμερα; Υπάρχει μια ισχυρή ελληνική συνείδηση και πως θα την περιγράφατε;

Το Αρχαίο παρελθόν πάντα βαραίνει πάνω στους Έλληνες. Και βέβαια είναι ενδιαφέρον ότι οι Νεοέλληνες πήραν τον άμετρο θαυμασμό προς τους Αρχαίους από τους Γερμανούς κλασικιστές του 19^{ου} αιώνα. Ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας ήταν ένας Βαυαρός πρίγκηπας που μεγάλωσε σε μια οικογένεια άμετρου θαυμασμού για την αρχαιότητα και έκανε το Μόναχο μια κλασικιστική πόλη. Οι Γερμανοί βέβαια ξεπέρασαν την αρχαιολατρεία τους, αλλά αυτή έμεινε κληρονομιά στους Έλληνες. Πάντως οι Έλληνες απέκτησαν με τον καιρό μια ισχυρή εθνική ταυτότητα. Ωστόσο δέχτηκαν πολλές ταπεινώσεις από τότε που άρχισε η κρίση. Και πώς αντιδρά ένας λαός σε δυσπραγία και φτώχεια ο οποίος έχει ταπεινωθεί και εξευτελιστεί ηθικά; Η απάντηση δεν είναι μακριά. Σκεφτείτε την δική σας εμπειρία και πώς κατέληξε η δημοκρατία της Βαϊμάρης.

Μήπως η Ελλάδα περνάει ένα βαθύ διχασμό ταυτότητας ανάμεσα σε δυο διαφορετικούς τύπους κοινωνίας, έναν περισσότερο δυτικό και έναν άλλο περισσότερο ανατολικό; Μήπως υπάρχει ένα είδος διπλής συνείδησης στην κουλτούρα, στις αξίες, στην αυτοπεποίθηση; Μια δυσκολία να αποφασίσει; Μήπως η Ελλάδα θέλει περισσότερο θεραπεία παρά επανάσταση; Και τι τύπου θεραπεία; Μήπως κάτι άλλο, διαφορετικό;

Είναι στερεότυπο αυτό του διχασμού των Ελλήνων ανάμεσα σε μια ανατολική και σε μια δυτική ψυχή. Αυτά ήταν θεωρίες και αντιλήψεις της δεκαετίας του 60, τον καιρό που η Ελλάδα ήταν συρτάκι, ούζο, Zorbas the Greek και Μελίνα Μερκούρη. Έχουν περάσει μισός αιώνας από τότε και η κοινωνία έχει αλλάξει ριζικά. Η Ελλάδα δεν χρειάζεται «θεραπεία» (για όνομα του Θεού, τι έκφραση!) ούτε επανάσταση. Δεν χρειάζεται τίποτε παραπάνω από ότι χρειάζεται όλη η Ευρώπη. Μια ισχυρή μεταρρύθμιση της οικονομίας, μια δημοκρατική πολιτική και συνειδητοποίηση ότι χρειάζεται να βρούμε ένα τρόπο ζωής που να κοστίζει λιγότερο, αλλά να είναι πιο ανθρώπινος και ποιοτικά καλύτερος, που βλάπτει λιγότερο το περιβάλλον, το οποίο άλλωστε είναι το όριο του πολιτισμού μας. Στην ελληνική κρίση, η υπόλοιπη Ευρώπη καλό είναι να σκέπτεται ότι βλέπει το δικό της μέλλον. Επειδή όμως φοβάται να δει το μέλλον αυτό, έχει μετατρέψει τους Έλληνες σε μαύρα πρόβατα της ευρωπαϊκής οικογένειας.

Είναι οι Έλληνες ικανοί να υπερασπίσουν τα θαυμάσια δώρα και τις ικανότητές τους απέναντι στους μηχανισμούς της παγκόσμιας αγοράς και στις απαιτήσεις της; Πώς αυτό το μοναδικό πνεύμα. Η μαγεία και η ομορφιά των της Ελλάδας και των Ελλήνων μπορεί να διατηρηθεί;

Ας μην κάνουμε την Ελλάδα μια εξωτική χώρα. Ας μην την βλέπουμε σαν τους Φιλέλληνες του 19^{ου} αιώνα που θαύμαζαν τους νεκρούς Έλληνες (δηλαδή τους Αρχαίους) και περιφρονούσαν τους ζωντανούς Έλληνες. Η κρίση στην οποία βρισκόμαστε είναι μια μεγάλη κρίση, η οποία οφείλεται σε επικαλυπτόμενα κύματα κρίσης. Είναι κρίση του ανεξέλεγκτου χρηματοπιστωτικού συστήματος, είναι κρίση του τρόπου που συγκροτήθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση και της αρχιτεκτονικής του Ευρώ, είναι κρίση της αλλαγής ισορροπίας δυνάμεων ανάμεσα στην Ανατολή (Κίνα, Ινδία, Βραζιλία) και στην Ευρωαμερικανική Δύση, είναι κρίση της εξάντλησης των ενεργειακών αποθεμάτων του πλανήτη και μαζί ενός τρόπου ζωής που βασίστηκε στη φτηνή ενέργεια, είναι κρίση περιβαντολογική. Στην κρίση αυτή σπάνε οι πιο αδύναμοι κρίκοι. Και η Ελλάδα αποδείχτηκε πως ήταν ένας αδύνατος κρίκος. Δεν θα είχε κρίση αν ήταν πολύ πιο φτωχή, δεν θα είχε κρίση αν ήταν πολύ πιο ισχυρή οικονομικά. Αδύνατος κρίκος της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας είναι εκείνος που όταν σπάσει, έχει το μεγαλύτερο κόστος. Αυτό συνέβη με την Ελλάδα.

Θεωρείτε πως η Ελλάδα χρειάζεται ένα ειδικό είδος εκμοντερνισμού και μεταρρυθμίσεων; Η μήπως η Ελλάδα έχει τα ίδια προβλήματα με όλα τα άλλα μέλη της ευρωζώνης; Αν ναι, θα μπορούσατε να μας σκιαγραφήσετε εν ολίγοις μερικά από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά αυτών των μεταρρυθμίσεων, όχι αναγκαστικά στο πνεύμα της προσαρμογής στους βορειο-ευρωπαϊκούς όρους;

Πρώτα να ορίσουμε τι εννοούμε με τον όρο εκμοντερνισμό και τον όρο μεταρρυθμίσεις. Η τρέχουσα σημασία είναι η προσαρμογή στην αλλαγή του παραδείγματος (νεοφιλελευθερη οικονομία, New Public Management, χρηματοπιστωτική παγκοσμιοποίηση, ανατροπή των σχέσεων κράτους-αγορών). Από αυτή την άποψη θα ακούσετε να μιλάνε για εκμοντερνισμό και μεταρρυθμίσεις και στη Γαλλία και στην ίδια την Αμερική. Το μεγάλο ερώτημα της σύγχρονης κρίσης είναι το εξής. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις, οι οποίες αλλάζουν συνεχώς, έχουν επιβληθεί στις περισσότερες χώρες, ή σε όλες τις χώρες κατά το μεγαλύτερο μέρος, εδώ και δυο δεκαετίες. Η κρίση είναι αποτέλεσμα της **μη** πλήρους εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων αυτών, ή ακριβώς της εφαρμογής αυτών των μεταρρυθμίσεων;

Προφανώς στην Ελλάδα χρειάζονται μεταρρυθμίσεις. Έχουμε ένα άδικο σύστημα φορολογίας που ευνοεί τους πλούσιους σε βάρος των φτωχών, τους ελεύθερους επαγγελματίες έναντι των μισθωτών και των συνταξιούχων, που ευνοεί τους φοροφυγάδες σε σχέση με όσους πληρώνουν με συνέπεια τους φόρους. Η φορο-ασυλία και η φοροδιαφυγή έχει τεράστιες διαστάσεις στην Ελλάδα. Έχουμε ένα εξαιρετικά αργό και πολυδάπανο σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Χρειάζονται λειτουργικές μεταρρυθμίσεις στις κρατικές υπηρεσίες, στην εκπαίδευση και στην υγεία. Βεβαίως, βαθιές μεταρρυθμίσεις, αλλά με μια λογική, με στόχους, με αξίες. Αυτό που γίνεται τώρα είναι μια περικοπή των πάντων στο όνομα των δημοσιονομικών περικοπών. Ένα παράδειγμα: Καταργείται το Εθνικό

Οπτικοακουστικό Αρχείο, το οποίο είναι η σύγχρονη εκδοχή μιας Εθνικής Βιβλιοθήκης. Ποιος φορέας θα συγκεντρώσει το οπτικοακουστικό υλικό που παράγει μια κοινωνία, θα εξασφαλίσει τη συντήρηση του, την τεκμηρίωση, την ευρετηρίαση; Είναι σαν να καταργείται η Εθνική βιβλιοθήκη της ψηφιακής εποχής. Ο λόγος; Θέλει η κυβέρνηση να πουλήσει το κτιριακό συγκρότημα όπου στεγάζεται το αρχείο. Τόσο απλά. Όσο για την Εθνική Βιβλιοθήκη σώζεται γιατί την έχει αναλάβει το Ίδρυμα Νιάρχου. Η Ελλάδα σε λίγο θα μοιάζει με βομβαρδισμένο τοπίο, και με θύλακες ευημερίας, οι οποίοι δεν θα συμμετέχουν στην οικονομία της χώρας αλλά στις διεθνείς ροές κεφαλαίου που θα περνούν από τη χώρα. Όλα αυτά γίνονται με τις ευλογίες της κ. Μέρκελ, της Κεντρικής Ευρωπαϊκής Τράπεζας, του ΔΝΤ και της Commission, όλων εκείνων που δεν χάνουν ευκαιρία να παραδίδουν μαθήματα εκπολιτισμού στους Έλληνες.